

NEVRUZ-KURBAN İLİŞKİSİ VE KURBANA BAĞLI OLARAK YAPILAN RİTLER-PRATİKLER

[*Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 29, (2004), s. 11-18.]

Yrd. Doç. Dr. Salahaddin Bekki*

ÖZET

Bu çalışmada, evrensel bir ibadet olan kurbanın tarihçesi, çeşitleri ile Nevruz'da kesilen/sunulan kurbanlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nevruz, kurban, adak, Türk toplulukları

ABSTRACT

In this study It is tried to State out the Universal Worship of Sacrifice of Which history, kinds and the way acting at Nevruz.

Key Words: Nevruz, Sacrifice, dedication, Turkish Societies

Bayramlar, bir milletin tüm fertleri tarafından benimsenen ve zamanı gelince ortaklaşa kutlanan âdetleridir. Dünyada kutlanan bütün bayramların dinî, millî bir inanıştan veya o toplumu derinden ilgilendiren ortak bir hatıradan doğduğu bilinmektedir. Bayramların başlıca özelliği kutlanmasına bir ferdin vesile olmamasıdır. Bayramlar sevinçlerin gösterildiği zamanlardır. Bu zaman yılın belirli bir gününe rastlar. Her bayram, birkaç gün sürse bile yılda bir defa kutlanır. Her yıl farklı tarihlerde kutlanan törenlere bayram denmez (Boratav 1984: 204).

Başka toplumların hayatında olduğu gibi Türk toplumunun, Türk boylarının hayatında da yeni yıl kutlamaları, yılbaşı şenlikleri ve törenleri yer almıştır.

Karın kalkması, havaların ısınması, tabiatın uyanışı, özgürlüğün, bağımsız hareket etme yeteneğinin geri gelmesi, tabiatla iç içe yaşayan Türklerin hayatında önemli bir yere sahipti. Bu önemli olayı yani yeniden dirilişi bayrama çevirdiler. Tabiatla ilgili bilgilerinde, mitolojide ve inançlarda bunun temelleri hazırlanmıştı (İbrayev 1996: 189-198).

Eski Türklerin dinî büyük tören ve âyinlerinin nasıl yapıldığını tam olarak bilmiyoruz. Ancak yapılan bu tören ve âyinlerin, yılın belirli zamanlarında ve belli bir amaca yönelik olarak yapıldığı Çin ve Arap kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bu

* Gazi. Ü. Kırşehir Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

kaynakların yanında Türk boyları arasından derlenen folklorik malzeme ile bazı tarihî kahramanlık destanlarında da bilgiler mevcuttur.

Hunlar hakkında bilgi veren Çin kaynakları, Hunların her yılın belirli zamanlarında 1, 5 ve 9. aylarda (Miladi takvime göre 3, 8, 12. aylar) olmak üzere yılda üç defa toplanıp tanrıya kurbanlar sunup çeşitli kutlamalar yaptıklarını yazmaktadır. Aynı kaynaklar Göktürk hükümdarlarının beyleriyle birlikte her yıl “*Atalar Mağarası*”nda anma töreni düzenlediklerini ve 5. ayda Yer-su ve Gök Tanrı’ya kurbanlar sunduklarını kaydetmektedir. (Ekrem 1995: 155-165).

Abdülkadir İnan da, Eski Türklerde evlenmek üzere olan her bir delikanlının, ilkbaharda nur ve ziyâ âleminin Tanrısı Han Ülgen’e ‘ıdık-iyik’ denilen ve mukaddes kabul edilen bir atı kurban olarak sunmasından bahseder (İnan 1998: 389-396).

Uno Harva da, Yakutlarla birlikte Tunguz, Kalmuk ve Buryatlarda çok eski zamanlardan beri Gök-Tanrı adına baharda âyinlerin yapıldığını ve bu dinî törenlerde yeşil ağaçların altında at veya öküz kurban edildiğini kaydetmektedir (Uno Harva’dan Ocak 1990: 144).

Kaynaklardaki bilgilerden, Eski Türklerde mevsimlik âyinlerin, hem dinî hem de resmî bir özelliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar bu âyinlerin nasıl yapıldığı konusunda ayrıntı vermese de kurban sunmayı törenlerin en belirgin özelliği olarak her zaman zikretmektedir.

Bu konuda Mehmet Eröz şöyle demektedir: “*Türk içtimai hayatının hiçbir safhası yoktur ki kurbanla birlikte icra edilmesin. Doğumlar, ölümler, toy-düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatı ile ilgili bereket dilekleri, Tanrı’ya yakarışlar hep kurbanla olurdu* (Eröz 1980: 17-22).”

Aynı konuda Orhan Şaik Gökyay da; “*Şamanlıkta, kurban sunulmadan ayin ve tören yapılmaz, kanlı kurbanların en önemlisi de at kurbanıdır. En makbûl kurban erkek hayvan olur. Oğuzlar türlü vesilelerle verdikleri toylarda ‘attan aygır, dededen buğra ve koyundan koç’ kırdırmışlardır* (Gökyay 2000: CDXXIX)” demektedir.

Çeşitli sözlüklerde; “*Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olan şey; eti fukaraya parasız olarak dağıtılmak niyetiyle farz, vacip veya sünnet olarak kesilen (koyun, keçi, sığır, deve... gibi) hayvan; bir gaye uğrunda feda olma* (Devellioğlu 1978:

631); *Dinin bir buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan* (Türkçe Sözlük 1988: 930),” şeklinde tarif edilen kelime terim olarak, “*Allah’a yaklaşmak için arz ve takdim edilen herhangi bir şey*” demektir (Feyizli 1993: 61). Değişik Türk boyları arasında IX-X. yüzyıllarda kullanılmaya başlanan kelimenin İbranice’den önce Arapça’ya oradan da din yoluyla dilimize geçtiği bilinmektedir. İslamiyet öncesi Türk boylarında ise kurban karşılığı olarak. “*yağış* (DLT C. III: 10), *tayılga*, *hayılga*, *Tengere tayıg* (gök kurbanı), *tolu*, *tolug*” gibi kelimelerin kullanıldığını biliyoruz (İnan 1995: 49, 97, 158, 183).

Tüm toplumlarda olduğu gibi eski Türk boylarında da belirli koşul, yer ve zamanlarda doğaüstü güçlere kanlı ve kansız olmak üzere iki çeşit kurban sunulmuştur/sunulmaktadır. Kanlı kurbanda belirli özelliklere sahip at, deve, koyun, keçi cinsinden hayvanlar kesilir. Saçı denen kansız kurbanda ise, her kavmin kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve mübarek saydığı; kıymız, bulgur, süt, yağ, rakı, şarap vb. çeşitli yiyecek ve içecek maddelerinin belirli bir yere bırakılması veya saçılması söz konusudur (Eröz 1990: 294). Bu uygulama günümüz düğün âdetleri içerisinde, gelinin oğlan evine geldiği sırada başı üzerinden atılan bozuk para, leblebi, üzüm gibi nesnelerin saçılması şeklinde devam etmektedir (Bekki 1996: 16-27). Ayrıca tüy, bez parçası, ip gibi nesnelerin bir yere asılması veya bağlanması da kansız kurbanlara dahildir. Bunların dışında *Divanü Lûgat’it Türk’te* ‘*ıdhuk*, *ıduk*’ şeklinde geçen ve “*Kutlu ve mübarek olan nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz sahibinin yaptığı bir adak için saklanır*” (DLT C. I: 65) şeklinde açıklanan bir kurban daha vardır ki, Türkiye Türkçesinde “adak” şeklini almıştır (Eröz 1980: 17-22).

İster kanlı ister kansız olsun yapılan tüm kurban sunumları belli bir amaca yöneliktir. Temelde doğaüstü güçlerin gazabından kurtulmak ve onlara yakınlık tesis etmek amacını güden kurbanlamaların daha değişik vesilelerle de gerçekleştirilmesi söz konusudur.

Bunları şöylece sıralayabiliriz:

A. İstek Kurbanları (Kaza, bela defî için sunulan kurbanlar).

B. Şükür ya da Adak Kurbanları (Doğması adına kurban adanan çocuğun doğumundan sonra; herhangi bir dileğin yerine gelmesinden sonra sözü verilen,

adanan kurbanın kesilmesidir.) Birinci maddede gerçekleşmesi istenen dileğin karşılığının peşin ödenmesi, ikinci maddede ise gerçekleştikten sonra karşılığının verilmesi söz konusudur.

C. Doğaüstü Güç ya da Güçlerle Barışıklığı Sürdürmeye Dayalı Kurbanlar (İslam topluluklarında kurban bayramlarında Allah adına kesilen kurbanlar bu grubun asal ögesidir.)

D. Bir Günahı, Bir Kusuru Bağışlatmak İçin Sunulan Kurbanlar/Kefaret Kurbanları: Daha çok dinsel normların bilerek ya da bilmeyerek çiğnenmesi karşılığında, ilgili normun yaptırımına dayalı sunulan kurbanlar.

E. İlk Üründen, İlk Avdan Verilen Hak Kurbanı.

F. Gruplar arası İlişki, Akika Kurbanı ve Törenlik-Şenlik Kurbanlar (İnşaat başlangıcında sunulan kurbanlar bu gruba girer.)

G. Ölü İçin Kurban Sunma (Erginer 1997: 142-150)

H. Günümüzde devlet adamlarının karşılanması törenlerinde kesilen kurbanları da ayrı bir madde altında toplamak uygun olacaktır.

Sunuluş amaçlarına göre verdiğimiz sınıflandırmada, Anadolu'da Kurban Bayramı dışındaki kanlı kurban uygulamalarının dinle hiçbir ilgisi yoktur. Diğerleri bütünüyle halkımız tarafından din ile ilişkilendirilmiş, değişik neden ve kökenlere dayalı taklidi sunumlardır (Erginer 1997: 146).

Çalışmamızın konusunu teşkil eden kurbanlar ise Mevsimlik bayramlarda bir vesileyle gerçekleştirilen sunumları kapsamaktadır. Mevsimlik bayramların törelik ve törenlik nitelikleri her yerde aşağı yukarı aynı olmakla birlikte, tabiat, hava ve iklim şartlarının farklı olduğu yerlerde farklı zamanlarda kutlanmaktadır (Boratav 1984: 211). Mesela Yakutlarda haziranda kutlanan Nevruz Anadolu'da martta kutlanır.

Türk boy ve topluluklarında Nevruz'da kesilen kurbanlar:

Kazaklar, "Ulus günü"nde kurbanlık olarak at veya öküz kesip, kesilen hayvanın kanını çocukların alınlarına sürerlerdi (İbrayev 1996: 189-198).

Uygurlar, Nevruzda özellikle akarsu boylarında ve dağların bağrındaki yüksek ve geniş meydanlarda toplanır, burada, deve, at, sığır ve koyun kurban ederek kanını suya akıtırlardı. Kurban eti kazanlarda pişerken bayrama katılan halk, aksakallar

liderliğinde başlarını göğe kaldırıp sema ederlerdi. Daha sonra suya bakarak gök ve su tanrısından su ve yağmur dilerlerdi. İslamiyetin bu bölgede yayılmasından sonra törenlerde mevlit ve Kur'an-ı Kerim okunması da yaygınlaşmıştır (İltebir 1996: 209-220).

Nogaylar, Nevruz kutlamaları için çok önceden hazırlık yapmaya başlarlar. Atları, koyunları besler, bayramdan birkaç gün önce keserek çevrede bulunanlara dağıtırlar. Nevruz şarkılarını söyleyeceklerine de hediyelik olarak kesilen bu kurbanın etinden pay ayırırlar (İndraliyev 1995: 151-153).

Karaçay-Malkar Türkleri arasında Nevruz, “Gollu, Gutan, Saban Toy, Tegri Toy, Haydar, Erireg” gibi adlarla anılır. Bahar başlangıcında düzenlenen bayramlar içinde en önemlisi “Gollu”dur. Gollu Karaçay-Malkarlar için bayram ilahı anlamına gelir. Bu bayram toprakla, ziraatla ilgili eski geleneklerden biridir. Bu bayramı kutlamak için toplanan Karaçay-Malkarlar “Gollu”yu memnun etmek için kurbanlar kesip, at yarışları düzenlerler. Bunun dışında buğday tanrısı olarak kabul ettikleri “Hardar” için de tarlaları sürdükleri öküzlerden kurban verirler (Malkonduyev 1995: 189-191). Bunların dışında “ağaç ve yer kültü”ne bağlı olarak; kutsal saydıkları ağaçların ve taşların yanına gidip koyunlar keserek törenler yaptıkları ve kurban etini pişirmek için yakılan ateşin üzerinden atladıkları bilinmektedir (Gelayeva 2000: 117-125).

Karakalpakistan'da yılbaşı bayramında yedi ailenin yedi adamı, sunulan kurbanı yediye parçalayıp yedi aileye dağıtır (Serkina 2000: 277-282).

Gagauzlar, Nevruz ve Hıdrellez geleneklerini birlikte değerlendirmiş ve kutlamışlardır. Hristiyan olan Gagauzlar Nevruz'u “*ilk yaz yortusu*” olarak kutlarlar. Hıdrellez'de kurban olarak kuzu keserler. Rahip tarafından okunmuş tuz ile kuzunun dili tuzlanır. Kuzunun kanı ile işe yaramayan parçaları toplu bir şekilde açılan bir çukura gömülür (Arnaut 1995: 8-13; Güngör 1998: 115).

Anadolu'da Nevruz ve Hıdrelleze bağlı olarak kesilen kurbanlar:

Anadolunun çeşitli bölgelerinde de diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Nevruz'da kurbanlar kesilmektedir. Kesilen bu kurbanların büyük çoğunluğu belirli tekkeler çevresinde toplanmıştır. Özellikle Alevî toplulukların yoğun olarak

bulunduđu bölgelerde, Nevruz kutlamaları çerçevesinde Âyin-i Cemler düzenlenmekte ve kurbanlar kesilmektedir.

Divriđi Kevendüzü (Anzađar) köyünde Muhammet Gani Baba (1826-1889) adına tesis edilmiş olan tekkede çevre köylerden gelenler toplanır, gündüz kurbanlar kesilir gece ise âyin yapılırdı (Özen 2000: 133-143).

Kangal Tekke köyünde Sultan Samut Yatırı, her yıl Sultan Nevruz'da ziyaret edilir ve adak yerinde kurbanlar kesilir (Özen 2000: 133-143).

Şarkışla/Emlek yöresi halkı, her yıl Nevruz'da Mescit köyünde bulunan Selman Baba Yatırı'nı ziyaret eder ve türbenin önünde kurban keser (Özen 2000: 133-143).

Yıldızeli Ortaklar köyünde Sultan Nevruz adetleri çerçevesinde gücü yetenlerin kurban kestikleri bilinmektedir (Özen 2000: 133-143).

Zara Akdeđirmen köyü yakınında bulunan Korkut Deresi kenarında Pir Gökçek adlı bir yatır bulunmaktadır. Koçgiri/Koçuşadı aşiretine bağlı köylüler mart ayının üçüncü çarşambası burada toplanırlar ve kurban keserek tören yaparlardı (Özen 2000: 133-143).

Isparta'nın Gümüşgün köyünde Tez Mehmet Dede Türbesi'ne Nevruz kutlamaları çerçevesinde gelen halk, öğleden sonra kurban keser ve akşam da yapılacak olan *ceme* katılır. *Cemden* sonra "ilk sofa" denilen ve kesilen kurbanın etinden yapılan yemekler gelenlere ikram edilir (Er 2000: 39-47).

Aydın'ın Kızılcapınar köyünde Hıdrellez şenlikleri için bir gün önceden hazırlıklar yapılır, kurbanlar kesilir ve eski köyün mezarlığı ziyaret edilir (Fığlalı 1994: 75).

Çankırı'nın Ilgaz'a bağlı Şeyh Yunus köyünde yıllardan beri her yedi yılda tekrarlanan muazzam bir tören vardır. Bu tören mayıs ayında yapılır ve yedi öküz kurban edilir. Köylüler bu günü "Hacet Günü" olarak kabul etmekte ve yağmur duasına çıkmaktadırlar (Tezcan 1993: 141-151). Burada gerçekleştirilen öküz kurbanı, Yakutlar, Kazaklar ve Karaçay-Malkarlarda Nevruz törenlerinde kesilen kurbanlarla birebir örtüşmektedir.

Sonuç:

Bütün Türk dünyasında kutlanan ve zaman zaman değişik adlarla anılan Nevruz yani yeni yıl bayramı, Türkün ana yurdu Türkistan sahasında ortaya çıkmıştır. Vatan tutulan coğrafyalarda, coğrafi şartlara uygun, kabul edilen dinlerde dinî kabullere uygun birtakım unsurlar almıştır. İlk başlarda dinî bir vecibe olarak kesilen kurbanlar daha sonra törenlere katılanlara ziyafet vermek amacına yönelmiştir.

Notlar:

Rit: Bir örnek üzerine kalıplaşmış davranışlar ve töreler bütünü.

Kült: Tapınım, özellikle doğaüstü olduğu tasarımlanan kişiler, ya da onların sembolik temsilcileriyle ilişki kurmayı içeren geleneksel ritüeller topluluğu.

Hidrellez: Türklerin kışın bitip yazın başlangıcı olarak tabiatın önemli bir geçiş dönemini bir dizi törenle kutladıkları güne İslâmî inançlarla birleştirdikten sonra verdikleri isimdir.

KAYNAKÇA

ARNAUT, Tudorka (1995). “Gagauzlar’da İlk yaz Bayramı”, **Bilge Dergisi Nevruz (Yenigün) Özel Sayı**, Sayı 4, s. 8-13.

BEKKİ, Selahaddin (1996). “Türk Mitolojisi’nde Kurban”, **Akademik Araştırmalar**, Yıl 1, Sayı 3, s. 16-27.

CELKAN, Hikmet (2000). “Nevruz’un Tarihçesi”, **Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni**, (Elazığ, 18-20 Mart 1999), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 427-442.

Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III, (1985). (çev., Besim Atalay), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

EKREM, Nuraniye-Erkin H. (1995). “Uygurlarda Nevruz Kutlamaları”, **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**, (Ankara, 20-22 Mart 1995), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 155-165.

ER, Piri (2000). “Anadolu Alevî-Bektaşî Geleneğinde Nevruz ve Isparta-Gönen-Gümüşgün (Baladız) Köyü Örneğinde Nevruz Cemi”, **Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri**, (Ankara, 21-23 Mart 2000), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 39-47.

- ERGİNER, Gürbüz (1997). **Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet (1990). **Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet (1980). "Türk Boylarında 'Kansız Kurban' Geleneği", **Türk Kültürü**, Yıl XVIII, Sayı 211-214, s. 17-22.
- FEYİZLİ, Tahsin (1993). **İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GELAYEVA, Ariuka (2000). "Karaçay-Malkarların Bahar Bayramı Kutlamalarında Eski Türk İnançlarının İzleri", **Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni**, (Elazığ, 18-20 Mart 1999), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 117-125.
- GÜNGÖR Harun-Mustafa Argunşah (1998). **Gagauz Türklerinin Etnik Yapısı, Nüfusu, Dili, Dini, Folkloru Hakkında Bir Araştırma**, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- İBRAYEV, Şakir (1996). "Kazak Folklorunda Nevruz", **Nevruz ve Renkler, Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, (Ankara, 19-21 Mart 1996), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 189-198.
- İLTEBİR, Ablikim (1996). "Günümüzde Uygur Türklerinde Eski Töreler ve Nevruz", **Nevruz ve Renkler, Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, (Ankara, 19-21 Mart 1996), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 209-220.
- İNAN, Abdülkadir (1995). **Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1998). "Türk Şamanizmi Hakkında", **Makaleler ve İncelemeler C. I**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 389-396.
- İNDRALİYEV, İsa (1995). "Nevruz Bayramında Nogay Halk Âdetleri", **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**,

(Ankara, 20-22 Mart 1995), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 151-153.

MALKONDUYEV, Hamit (1995). “Karaçay-Malkar Türklerinde Nevruz Bayramı”, **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**, (Ankara, 20-22 Mart 1995), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 181-191.

ÖZEN, Kutlu (2000). “Sivas Yöresinde Baharı Karşılama Törenleri Bahar Bayramı”, **Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri**, (Ankara, 21-23 Mart 2000), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 133-143.

SERKİNA, Galina (2000). “Verimlilik Kültürünün Semantiği Olan Parçalanma ve Toplanma”, **Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni**, (Elazığ, 18-20 Mart 1999), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 277-282.

TEZCAN, Mahmut (1993). “Çankırı’da İslam Antropolojisinden Bir Örnek: Yedi Yılda Yedi Kurban”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1993**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.141-151.